

No part of the candidate's evidence in this exemplar material
may be presented in an external assessment for the purpose
of gaining an NZQA qualification or award.

SUPERVISOR'S USE ONLY

3

91806

918060

Draw a cross through the box (☒)
if you have NOT written in this booklet

NZQA

Mana Tohu Mātauranga o Aotearoa
New Zealand Qualifications Authority

Kaupae 3 Te Reo Rangatira 2024

91806 Te tūhura i ngā tuhinga raupeka

Ngā Whiwhinga: Whā

Paetae	Kaiaka	Kairangi
Ka tautuhi i ngā waipaki o ngā tuhinga.	Ka tautuhi i ngā rautaki a te kaitito hei whakaari i tētahi o ngā waipaki matua.	Ka tautuhi, ka whakawāwā i ngā rautaki a te kaitito hei whakaari i tētahi o ngā waipaki.
Ka matapaki i tētahi o ngā waipaki.	Ka tautuhi i te hunga pānui e tika ana mā rātou tēnei tuhinga, ka rata hoki ki te tuhinga.	Ka āta matapaki i ngā peka i pai ai rānei, i raruraru ai rānei ngā tuhinga.

Tirohia mēnā e rite ana te Tau Ākonga ā-Motu (NSN) kei runga i tō puka whakauru ki te tau kei runga i tēnei whārangi.

Whakautua mai ngā pātai KATOA ki ngā wāhi wātea kua whakaritea.

Mēnā ka hiahia whārangi atu anō hei tuhituhi i ō whakautu, whakamahia ngā whārangi wātea kei muri o tēnei pukapuka.

Tirohia mēnā e tika ana te raupapatanga o ngā whārangi 2–11, kei roto i tēnei pukapuka, ka mutu, kāore tētahi o aua whārangi i te takoto kau.

Kua e tuhi kupu ki roto i te rauponga whakarare (|||) i waenga nui ngā whārangi, ka tapahia ēnei wāhangā.

HOATU TE PUKAPUKA NEI KI TE KAIWHAKAHARE Ā TE MUTUNGA O TE WHAKAMĀTAUTAU.

Kairangi

TOTAL 08

Whārangi 1

TE HOROPAKI

He whakamātautau tuhituhi tēnei e kitea ai ōu pūkenga tautuhi, ōu pūkenga whakawāwā, me ōu pūkenga matapaki hei tūhura i ngā raupeka tuhinga e rua.

Nā reira:

- ka whakataurite i te tirohanga a te kaituhi ki tāu titiro.
- ka matapaki māramatanga mō te kounga o ngā tuhituhi – ngā waipaki, ngā rautaki, ngā peka me ngā whakapainga; e hāngai ana ki ngā kaupapa o ngā tuhinga.

Ngā whakamārama

- **KOTAHI** te tūmahi tuhituhi ōkawa o tēnei mahi whakamātautau.
- **Kia 300 kupu neke atu te roanga**, ā, kia mutu te whai whakaaro me te tuhituhi i roto i te 60 meneti.
- Pānuihia ngā kōrero e rua, ka tautuhi, ka whakawāwā, i ngā waipaki.
- Whakawāwāhia ngā rautaki a ngā kaitito hei whakaari i ngā waipaki.
- Matapaki ai i ngā peka i pai, i raru rānei.
- Tuhia ōu whakaaro hei mārohirohi i ētahi āhuatanga e rata ake ai te kaipānui ki tēnei tuhinga.
- Whakamahia te mahere whakaaro hei āwhina, hei ārahi te whakatakoto i ōu whakaaro.

Kupu taka

māhitihiti	whakarōpū
mārohirohi	tuku whakaaro
matapae	whakatau wawe
matapaki	whakawhitiwhiti kōrero
waipaki	ngā tino kaupapa o ngā tuhinga
whakawāwā	wetewete, whakawā

TE KŌRERO TUATAHI

Waka Huia: Reo-ā-iwi

Ko te reo te waka kawe i ōku whakaaro i ōku roro ki ū. Ākene kāore he mita, ākene kāore he mita o tēnei takiwā, engari, ko te whakaaritanga o te tukunga o tērā, kei reira pea te iwitanga. Ko te reo ā-iwi, ko te tirohanga a tērā iwi ki tōna taiao. Kei roto pea i ētahi takiwā te whakawhanaungatanga o tōna reo ki tana taiao, e tere ana pea te ārero, koi mau te ārero i te Tai. Tērā ētahi takiwā, he āhua pōturi ake te reo, nā te mea kāore he take o te whakahorohoro. Tērā ētahi takiwā e whakamahia ana i tōna reo ki te whakakōrero i tana pepeha. Tērā ētahi tāngata kei roto kau noa i te rerenga kōrero kotahi e mōhio ai koe nō hea tērā tangata. Ko te hononga o te taiao ki te reo o te tangata, ākene ko ngā iwi o te tuawhenua, he kaha ki te whakakākā, ki te whakakoekoe, ki te whakaketekete i tōna reo.

Ko te tatatanga e taea ana e ahau mō te reo i haere mai i runga i ngā waka, ko ngā ingoa o ngā tūpuna. Tama-te-kapua, te āhua nei, i whakamahia e rātou te 'T', te 'A', te 'M', te 'K', te 'P', nē! Nō reira, mōku, kei ngā ingoa o ngā tūpuna, kei ngā ingoa hoki o ngā takiwā i taunahatia e rātou. Te ingoa tuatahi o Mokoia, Te Motu-tapu-a-Tinirau. E kī ana tērā 'motu', te āhua nei he kupu tērā nō ngā moutere, Motutapu, nē? Kei te kite koe i te ōritetanga.

Ki te titiro tātou ki a Hamuera Pango, rangatira o Ngāti Whakaue, ka kī ia "tēnei". Engari, i muri mai i a ia, ko āna apataki ka uru mai te "tēneki". Ka taka iho ki ngā Wī Maihi Te Rangikāheke, tētahi o ngā ringaringa o Te Arawa tuatahi ka pā ki te pene, te pene ki te pepa. Kei te kī ia "tātou", kei te kī ētahi o ngā kaumātua o Ngāti Pikiao "tēnei", engari ko ngā uri kei te "tēneki." Kei te kī ētahi o ngā tuhituhinga a Kepa Ehau he "tātau" kē. Ko tētahi mea ki ahau, he rangahau nui tonu kei te haere.

Mō te wāhi ki ngā waiata, tērā ētahi wā e tino ōrite te hari, tā mātou hī i ngā waiata pēnei me

MAHERE WHAKAARO

Whakaraupapahia ō whakaaro ki ēnei pouaka.
Kāore tēnei mahere whakaaro e mākahiā.

Waka Huia - Reo ā-iwi

He whakaemiemi whakaaro.

- 1) "ākene pea kua ngaro te mita o te reo ki te wa"
- 2) He hononga tā te taiao ki te iwi Māori?
- 3) Kei iwi kee ūna ake wetereo.
- 4) Mōteatea nō tātou hoki o Tainui. (He wini raro)
- 5) E ai ki te kaitito tōnā uaua te kite i te mita o ētahi tuhinga īna he rerekee te wetereo i roto i te tuhinga.

He tūhura i ngā raupeka tuhinga.

Kei te aro matua te kaitito ki te mita o te reo.

Waka Huia - Kōhangā Reo

He whakaemiemi whakaaro.

- Te Reo me ūna tīkanga.
- Ngā kaupapa / hītori Māori (Kohanga reo)
- Kua Pākehā haere te aronga.

He tūhura i ngā raupeka tuhinga.

Kei ngā pūtoi o rātou te reanga i muri, kei ngā mangainga o ā mātou kaumātua. Tēnei te reo whakahei, te reo mihi atu kia rātou.

He whakaraupapa whakaaro:

E aro ana ki ngā atarau o rātou mā e pīranga ana ki te ako i Te Reo Māori me ūna tīkanga.

- Māori mai
- Pākehā mai
- Āhia mai
- Tauiwi mai.
- "Ka pū te riha ka hao te rangatahi" ēngari kei te aro kino nei, kei a rātou te mahi nui*
- te kaiako tuatahi 1982
- Whakatipu tamariki Māori.

Kei ngā ringa hao o te tangata tōna ake kete matauranga e whiri.

Whakatauki nā Apirana.

ngā Tūhoe, me ngā Tainui, me ngā Waikato. Nō reira, āhua uua anō ērā, ēngari, kei roto i ētahi mōteatea ētahi kupu e mōhio ai koe ki te wā o ērā titonga. "He wini i raro" ko te hau tēnei.

Nō reira, ko te inemanga tērā o tēnei mea o te wā, engari, mō a mātou titonga āhua uua tonu te kī, te mōhio mehemea he Te Arawa, he Tainui, he Waikato, he aha noa rānei ērā. Nō reira, kia hoki noa ake mehemea he mita tō mātou kua māmā te kitea, kua māmā te rangona, kua rangona i roto i te waiata tuatahi kua rangona e koe, kua kitea i roto i te pukapuka Te Arawa tuatahi kua pānuitia e koe, engari, mehemea he uua te kitea tō mātou mita kei te tika pea tāku, kāore he mita o tēnei takiwā.

Mātāpuna: Wakahuiatvnz. (2022, Akuhata 28). Waka Huia - Reo-ā-iwi full episode [Kiriata]. YouTube. <https://youtu.be/TwajjSAHBmU>.

TE KŌRERO TUARUA

Waka Huia - Kōhangā Reo

He kaupapa nui tērā, inā hoki 40 tau te kaupapa nei, he hītoria, inā te nui te tiketike. He wā i nōhia e ngā tino maunga o te ao Māori. E wātea ana te kaupapa o te Kōhangā Reo ki te hunga hiakai ki te reo me ūna tikanga. Pākehā mai, Māori mai, Hainamana mai, tatū atu ki ūtātou whanaunga nō te Ao Poronīhia.

Kāti, me hoki ake tātou ki ngā kōrero a Apirana Ngata, ko tā Apirana kōrero "Puritia te rākau a te Pākehā hei oranga mō tō tinana". Tika rawa atu ērā kōrero a Apirana – i te wā i a Apirana. Engari, ka kite o tātou pakeke, ko te hua hoki o aua whakaro, kua tawhiti o tātou whānau i ūtātou marae, i tō rātou reo, me a rātou tikanga. Kua Pākehā te iwi Māori. Ka wānanga rātou i aua māharahara nui, i aua anipā nui, ka whakatau, ko te mokopuna te wāhi whakatō ai te kākano o te ora. Waiho ngā mātua, waiho ngā kaumātua, kua pakeke, kua kōhatu ngā taringa, tahuri ki ngā mokopuna, kei reira hoki te kōingo o te whānau.

Henare Tūwhāngai, te toki o te Kīngi i ūna wā, tatū atu ki a Te Arikinui. Ka toro atu tōna ringa ki tētahi wahine i te hui nui i te tau 80 ki Waiwhetū, me tana kī kia whānau rawa mai tēnei tamaiti ki te ao, whāngaihia ki tōna rēo anō he waiū nō te ūkaipo, nō reira, ko te rēo, he waiū ki tēnei tamaiti, ā, maringi noa mai tōna waha, ka puta i a ia. Ka tū te kōhangā reo tuatahi ki Pukeatua, i raro i te marumaru ō Jean Puketapu,

He whakatau kapinga:

E hine mā, e tama mā!
Kei kōnei au e āta whakangāwherewhere i tōku whare kōrero

E pīranga ana au te āta waihangatia i tētahi tūhinga kōrero e marama ai kōutou te kaipānui.

Kei ngā mangainga o te mataurang

He kupu whakanikoniko hei whakatairanga:

"Ka pū te riha, ka hao te rangatahi." Ki a au nei whakaaro kua tō te rā ki runga ēnei momo whakatauki i te mea ko rātou mā te take e taea tōnu ana mātou te hunga rangatahi ki te hao, ki te here i ngā atarau, i ngā matauranga o te ao Māori.

Mai i te Kohanga Reo ki te whare wananga MĀORI. Nā rātou i waihangā, nā rātou i whai kaiako, nā rātou i ako, nā tōku mama i tuku i ahau ki ēnei waahi hei painga mōki, ā, me aha ahau? Me kaingia i ērā matauranga noa.

TŪMAHI TUHITUHI

Kia mārama kehokeho tāu tuhituhi ki te kaipānui, me tīmata tāu tuhinga ki konei.

Kia 300 kupu neke atu te roanga.

Whakataki:

Kia tāhuri au ki te kaupapa whakahirahira o taku whare kōrero, ki te kaupapa e noho ana i te pūtake o te tuakiri o te ao Māori... Ngā tuhinga roa o Waka Huia!

- Waka Huia: **Reo-ā-iwi.** (2022, Akuhata 28)
- Waka Huia: **Kōhanga Reo.** (2022, Noema 20)

1) Reo-ā-iwi.

Ki a au nei whakaaro kei te anga mārika te kaitito ki te mita/wetereo o Te Reo Māori o iwi kee, waihoki, o reanga kee, ā, he aha ngā painga, he aha hoki ngā kino.

Kua whakatau te kaitito ākene pea ka memeha haere te mita o te reo ki ngā wā o te naiānei, waihoki, o tēnei ao hurihuri i te mea kei iwi kee ōna ake wetereo me āe, tōna uaua ki te whakangāwherewhere i tētahi tuhinga i runga i tēnei take kōtahi, ēngari kei kōnei au e aro ana ki tētahi matāpono matua o tōku kura. Whanaungatanga.

"He wini raro."

Ia te kaititu i tuhi i tēnei wahanga nō tētahi mōteatea mōhio whānuitia o Tainui. I tau mai i runga i ahau ko te wini raro o ngā hau e wha, o iwi kee rānei. (Te Arawa, Tainui, Waikato,) Ahakoa te rerekētanga o tī o tā, kei raro tōnu tātou i te kāpua ūrite, ā, ka pehea tātou e hono.

Kei kōnei hoki ia e whakamararoma ana i te taiao ki tā te tīrohanga Māori/iwi Māori, ā, ka pehea hoki te taiao e whakaaewae i tō tātou reo, me ae, kei te whakaae kātoa ahau! I te mea *he* hononga nui tā te taiao ki ngā ahuatanga ā-tinana, ā-hinengaro, ā-wairua, ā-whānau mō Māori mā.

te kaiako tuatahi i te tau 1982. I au i te kōhanga reo, he wāhi tākaro i te reo. Waimarie mātou i ngā kuia o taua wā, i taunga ki te whakatipu tamariki Māori.

Nō reira, he nui te pā i ō mātou kiri, he nui te awhiawhi, he nui te kai i te kai ka whāngai kia mātou, he rite ki te manu.

I puta te whakatau, kia haere au ki te kōhanga reo i te taenga mai o tētahi kuia ki taku kāinga. Hapū taku māmā, ka tae mai tēnei kuia, pātōtō ki tō mātou kūaha- he pērā te mahi o ngā kuia i taua wā, pātōtō ki te kūaha, ka kite i taku Māmā e hapū ana, ka toro tana ringa ki tana puku ka mea "māku taua tamaiti". Ka whakahē taku Māmā. E toru wā hokihoki mai taua kuia ki taku kāinga, te wā tuatoru, ka whakaae taku Māmā, engari, me haere tahi ia ki te kōhanga reo.

Nō reira, ko māua ko tōku Māmā, ka haere ki te kōhanga reo, ā, ka rongo taku Māmā i tētahi ora nui, inā hoki he puare nui i roto i a ia. He kōhao nui, ahakoa pēhea tana ngana ki te whakaki i taua kōhao, e kore e kī. Engari, nā te kuhu ki te kōhanga reo, noho tahi ki tētahi reanga pakeke atu i a ia, he wahine Māori, he wahine toa, wahine māia, ka kite taku Māmā i te tauira tika mōna.

Mei kore ake i te kohanga reo, kua kore rawa atu nei au e noho ki aku paekōrero, kua kore rawa atu nei au e kōrero Māori, kua noho au hei mōkai mā te iwi Pākehā. Kua noho ahau hei tangata whakarārangī ki ngā whare whiwhi pūtea penihana. Ko te reo Māori, taku reo parāoa, ko te reo Māori taku korowai. Ko ia taku taura here ki ūku tīpuna, mei kore ake te reo Māori kua pōhēhē au ko Kāpene Kuki he tino rangatira.

He nui āku mahi, kua poua ahau hei heamana takirua o te Kōhanga Reo ā-motu, ā, he kaupapa nui tērā, inā hoki 40 tau te kaupapa nei, he hitōria, inā te nui, te tiketike, he wā i nōhia e ngā tino maunga o te ao Maori, Tā Timoti Kāretu, Iritana Tāwhiwhirangi, ēnei taniwha o te ao Māori.

Mātāpuna: Wakahuiatvnz. (2022, Noema 20). Waka Huia - Kōhanga Reo Pt 1 full episode [Kiriata]. YouTube. https://youtu.be/Kurhk_vqRa0.

Pēnā i te manu ka karanga, pēnā i te kakano ka tupu haere ngā tatauranga reo i runga i te waka o te Kotahitanga. Ka ora te manu i raro i te haumarutanga o ngā ringa hao o te rakau, pērā, āno i a tātou ki te reo. Ka ora te iwi Māori i te Reo Māori.

1) Kōhanga Reo.

Kia mokowhiti atu au ki te tuhinga tuarua o taku whare kōrero, āra, ko te Kohanga Reo.

"Ka pū te riha, ka hao te rangatahi." he pēnei rawa taku tiro ki tēnei o ngā tuhinga, hēoi, he rerekee te whakamahi o tēnei whakatauki kia rite tōnu ki ngā kōrero o te kaitito.

"Waiho ngā mātua, waiho ngā kaumātua, kua pakeke, kua kōhatu ngā taringa, tahuri ki ngā mokopuna, kei reira hoki te kōingo o te whānau."

Kātahi te whakatauki ko tēnei, ā, e whakaae kātoa ana au ki ngā tūhinga o te kaitito. E roa au e rongo ana i te kōrero. "Ko koutou ngā reanga o te āpōpō," ēngari, he aha mō rātou mā? Te reanga kāore āno i whai wā ki Te Reo me ūna tīkanga?

He reanga e wāhine/tane ana, ēngari, kāore āno kua pākeke rawa. E kōrero ana te kaitito mō tōna tipu i rotō i te ao Māori, nā te whakakitenga o Henare Tūwhāngai te take.

I tau mai te whakaaro i te hui nui o 80' ki te whakatū i tētahi kohangara reo kia kai ngā manu roriori (tamariki) i te matauranga Māori, kia "maringi" noa mai te reo. Nōku ake, he tangi roimata, he aroha mutunga kore ki ngā kaumātua o ērā i whakapou kaha ki te para i te ara mō mātou.

Ki te kaitito, he tika kātoa ngā kōrero. Mei kore ake ko te kohanga reo, ko wai ka noho ki te paepae? Ko wai ka karanga ki te waharoa? He tīrohanga kāore āno e kitea, ā, kia whakakapi i aku kōrero ka ôti ki tētahi whakatauki.

"Ko te manu e kai ana i te miro, nōnā te ngahere, ko te manu e kai ana i te mātauranga, nōnā kee te ao!"

Kairangi

Te Wāhanga Ako: Te Reo Rangatira

Te Paerewa: 91806

Te Maaka: 08

Te Pātai	He pitopito kōrero
Tuatahi	He tatao te ruku ki te tautuhi, ki te whakawāwā hoki i ngā tini rautaki tuhituhi i whāia ai e ngā kaitito ki te whakapuaki i ō rāua whakaaro.